

Борисова Т. А., Борисов А. В., Борисов Д. В.

СІКОРСЬКИЙ АНАТОЛІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ – ДОСЛІДНИК АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПОВИСУННЯ

Статтю присвячено досліднику Повисуння А. О. Сікорському, історику, вчителю-ентузіасту з Миколаївщини, який зробив значний внесок в археологію Херсонщини та Миколаївщини, дослідивши басейн річки Висунь, виявив та описав низку поселень трипільля, доби бронзи, черняхівської культури.

Ключові слова: Сікорський Анатолій Олексійович, Повисуння, поселення, археологічні пам'ятки, доба бронзи.

Археологічна наука в Україні пройшла довгий шлях від подорожніх записок іноземців про раритети і дивовижі до сучасної високотехнологічної наукової дисципліни. Значний період розвитку кожної науки пов'язаний з накопиченням фактичного матеріалу. В археології частина таких «первинних матеріалів» добута не лише завдяки діяльності професійних археологів. Важливу роль у первинному накопиченні джерел відіграють краєзнавці, які відкривали і документували пам'ятки у вільний від основної роботи час. Деякі ентузіасти в подальшому здобували освіту істориків та археологів і вже на професійному рівні здійснювали дослідження. Однак не всі з них мали можливість повністю присвятити себе улюбленій справі, тому й далі працювали вчителями, працівниками культури, журналістами тощо.

Саме до цієї когорти небайдужих належав учитель Сергіївської восьмирічної школи на Миколаївщині, історик, археолог, краєзнавець Сікорський Анатолій Олексійович, людина наполеглива, працююча, обдарована багатьма талантами і невтомна. Завдяки його багаторічним зусиллям здійснено первинне археологічне дослідження басейну р. Висунь (права притока р. Інгулець) з 1960 по 1983 р.

Народився Анатолій Олексійович 16 серпня 1937 р. в с. Кочубіївці Високопільського району Дніпропетровської (нині Херсонської) області. Після закінчення Золотопільської середньої школи в Криму бажав навчатися в художньому училищі. Проте документи не прийняли, бо не мав початкової освіти з малювання. На той час Анатолій непогано грав на баяні, тож вирішив спробувати себе в галузі культури.

У 1957 р. успішно склав вступні іспити до Херсонського технікуму підготовки культурно-освітніх працівників, який закінчив у 1959 р., здобувши спеціальність «клубний працівник».

За розподілом їде до села Заградівка на Херсонщині, де зараховується на роботу музикантом-баяністом, керівником хорового гуртка в сільському будинку культури і вчителем музики та співів у місцевій школі.

У квітні 1960 р., оглядаючи околиці села Заградівки, Анатолій Олексійович знайшов на розмитому березі річки Інгулець уламки кісток та давнього глиняного посуду. Ця знахідка і стала поштовхом до поглибленого вивчення історії та археології. Цілеспрямовано, попри фінансові

труднощі, поповнює домашню бібліотеку науковою літературою з археологічної тематики.

Басейн невеликої степової річки Висуні – правої притоки Інгульця, до початку 1960-х років майже не досліджувався археологами. А. О. Сікорський проводив систематичні обстеження цієї території з метою виявлення, вивчення та нанесення на карту пам'яток археології цього регіону. Аналізуючи зібраний у долинах Інгульця та Висуні матеріал, спираючись на праці провідних археологів, дослідник самостійно визначив належність відкритих ним поселень до конкретних археологічних культур, продатував добути матеріали.

Восени 1961 р. Анатолій Олексійович переїждить до Мар'янівської школи Казанківського району Миколаївської області, де працює вчителем історії та музики і продовжує археологічні розвідки в Повисунні. З 1962 р. – вчитель історії та географії Сергіївської восьмирічної школи Березнегуватського району на Миколаївщині. Проводить розвідки біля сіл Мар'янівка, Лагодівка, Рогозине, Володимирівка, Сергіївка, Федорівка, Вітрове, Калуга, Березнегувате, Висунськ, Пришиб, Любомирівка та в долині тієї ж Висуні, де зібрано численні археологічні колекції підйомного матеріалу (фрагменти кераміки, різноманітні крем'яні, кам'яні та бронзові знаряддя праці, вироби з глини, кістки, прикраси). Результати досліджень Анатолій Олексійович детально документує в польових щоденниках.

Про свої знахідки краєзнавець повідомив науковцям з Миколаївського обласного краєзнавчого музею. За ініціативою Миколаївського осередку Одеського археологічного товариства та Миколаївського краєзнавчого музею в серпні 1964 р. за маршрутом Володимирівка–Сергіївка–Вітрове–Калуга працювала експедиція з метою вивчення відкритих та виявлення нових археологічних пам'яток басейну р. Висуні. Загін складався з шести осіб, серед яких був і А. О. Сікорський. Про цю експедицію згадує археолог з Миколаєва В. І. Нікітін: «У 1964 р. мені вперше вдалося провести вздовж берегів річки Висунь від с. Володимирівка до с. Калуга Березнегуватського району археологічну розвідку... під час якої було... зібрано значний підйомний матеріал (переклад наш. – Т. Б., А. Б., Д. Б.)» [3, с. 355].

Того ж 1964 року Анатолій Олексійович передав через В. І. Нікітіна до фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею та для публікацій більшу частину зібраних колекцій з поселень Федорівка IV (№ 15), Калуга II (№ 25), Федорівка II (№ 12), Федорівка V (№ 26), Калуга I (№ 16), Красний Камінь (№ 20),

Федорівка I (№ 23), Бабина Балка (№ 19), Федорівка III (№ 11), Сергіївка II (№ 30); весь зібраний матеріал з поселення № 33 за Сергіївським лісом, фотографії горщика № 522, фотографії та план гончарної печі, карту курганів від с. Троїцько-Сафонове до с. Сергіївки [6]. Зроблено відповідні записи в щоденниках археологічних розвідок, а керівник експедиції В. І. Нікітін на підставі зібраних за декілька років А. О. Сікорським колекцій археологічних матеріалів, щоденників, малюнків з поселень Повисуння та виявлених під час серпневої експедиції знахідок склав науковий звіт для Інституту археології АН УРСР, що зберігається в Науковому архіві ІА НАНУ [2, с. 1–31].

У 1965 р. Анатолій Олексійович отримує посвідчення члена Одеського археологічного товариства та інспектора з охорони пам'яток археології (городищ, поселень, стоянок, курганів) Миколаївської області. Того ж року дослідник-початківець вступив до Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова на історичний факультет.

Навчаючись заочно в університеті, А. О. Сікорський продовжив вивчення Повисуння. У 1966 р. відбулася організована ним силами шкільного краєзнавчого гуртка археологічна експедиція за маршрутом с. Калуга – смт Снігурівка, під час якої відкрито низку нових археологічних пам'яток.

Зібрані матеріали стали джерелознавчою базою для дипломної роботи А. О. Сікорського на тему «Історія племен бронзового віку Повисуння», науковим керівником якої був відомий український археолог В. Н. Станко. У дослідженні використано добути самим дипломантом матеріали дванадцяти поселень епохи бронзи з Повисуння.

На той час А. О. Сікорський виявив у регіоні 164 пам'ятки, з них 64 поселення, серед яких 48 бронзового віку. Дослідник чудово розумів, що для детальних, повноцінних досліджень археології Повисуння підйомного матеріалу замало, потрібні розкопки курганів та поселень. Усе ж зібрані матеріали дали змогу Анатолію Олексійовичу виділити групу ранніх поселень катакомбної та бабинської культур епохи бронзи (Володимирівка V, Сергіївка I, Володимирівка VII, Рогозине II, Широка Балка I, Федорівка I). Аналізуючи топографію цих поселень, автор дипломної роботи відзначив характерну особливість топографії ранніх пам'яток – розташування їх ближче до річки, на першій надзаплавній терасі. Здебільшого всі поселення розміщені на мисах, утворених ярами та річкою.

Особливістю матеріальної культури катакомбних та бабинських пам'яток є наявність великої кількості виробів з кременю. Каміння та кістки на поверхні майже відсутні. Кераміка на всіх поселеннях ліпна, плоскодонна з великою кількістю в тісті товченого граніту, піску, шамоту, вапняку, іноді графіту та мушель. Поширеним способом обробки поверхні горщиків було загладжування за допомогою зубчастого штампа. Переважає орнамент валиків як гладеньких, так і розчленованих. На таких поселеннях, як Федорівка I, Широка Балка I, Сергіївка I, горщики прикрашалися декількома рядами валиків. Доволі часто орнаменти були у вигляді ялинки, нарізаних ліній, відбитків штампів, лопаточок, мотузок та трубок. Це дає змогу віднести виявлені поселення до катакомбної археологічної культури.

В епоху пізньої бронзи Повисуння було густо заселене людністю зрубної та сабатинівської культур, про що свідчать численні поселення з характерною матеріальною культурою. У басейні р. Висуні зареєстровано 37 поселень відкритого типу. У дипломній роботі охарактеризовано найвиразніші, які займали велику площу і дали найбільшу кількість підйомного матеріалу: Калуга I, Мар'янівка I, Калуга II, Мар'янівка III, Бабина Балка I, Березнегувате I. Характерна риса їхнього розташування – миси ярів. Деякі розміщені на значній віддалі від річки – до 10 км, фактично в степу. Поселення сабатинівського типу розташовані переважно в долині Висуні та глибоких ярах неподалік від ріки. Населення поселень широко використовувало каміння для побудови житла. Кераміка на поселеннях цього часу ліпна, плоскодонна, баночного типу. Поширений прийом формування поверхні горщика – загладжування травною та зубчастим штампом. Глина має домішки піску, граніту, шамоту, вапняку. Орнамент на кераміці найчастіше ямковий, наліпні валики, надрізи, шишечкоподібні наліпи, відбитки штампа. Ямковий орнамент часто поєднувався з іншими прийомами орнаментативності (поселення Калуга I, Мар'янівка I, Мар'янівка III). Горщики з цих поселень прикрашені яскравими різноманітними орнаментами. Однакові і форми ручок горщиків. Трапляються на пізніх поселеннях і аналогічні вироби з каменю: млинчасто оброблене каміння, розтиральники, зернотерки, кремень.

Велике значення мали знахідки ливарних форм та інших характерних для часу пізньої бронзи знарядь праці. Разом з деякими прийомами орнаментативності та знахідками кам'яних сокир ці предмети дають змогу визначити приблизну хронологію пам'яток. Так, сабатинівські поселення

Калуга I, Мар'янівка I, Мар'янівка III віднесено до раннього періоду розвитку культури (XV–XIV ст. до н. е.), а поселення Калуга II, Бабина Балка I, Березнегувате I – до пізнього (XIII–XII ст. до н. е.). Ливарні матриці та бронзові вироби підтвердили існування північнонадчорноморського металообробного центру епохи пізньої бронзи.

Досліджуючи басейн р. Висуні, Анатолій Олексійович приділив значну увагу обліку курганів цієї місцевості. Зареєстрував та склав карту 137 курганів, розташованих на вододілі річки по високих корінних берегах. Характерне розміщення в Повисунні як поодиноких курганів, так і курганних груп. Так, біля с. Володимирівки визначено курганні групи з 7 та 18 насипів, а біля с. Сергіївки на курганному полі завдовжки 3 км нараховується 23 кургани. За розмірами вони різні. Найбільші, заввишки 8 м, розташовані біля сіл Веселий Кут, Мар'янівка, Володимирівка, Новосілля, Калуга, Висунськ.

Після успішного захисту написаної на власних матеріалах дипломної роботи у 1971 р. А. О. Сікорський отримав диплом за спеціальністю «Історія».

Працюючи вчителем історії, географії, музики та співів у Сергіївській восьмирічній школі, Анатолій Олексійович організував краєзнавчо-археологічний гурток, про який і нині пам'ятають його випускники, створив один з кращих в області шкільний краєзнавчий музей. У невеликій класній кімнаті обладнали вітрини зі знахідками, стенди з довідковими матеріалами, виготовленими власноруч з активістами гуртка.

А. О. Сікорський, досліджуючи басейн Висуні, підтримує тісні зв'язки зі співробітниками Миколаївського краєзнавчого музею, бере участь у розвідках, організованих археологами О. Г. Шапошніковою, В. Ф. Єлисеєвим, В. М. Ключинцевим, В. І. Нікітіним [7, с. 332, 344–347]. За результатами розвідок підготував до друку в археологічних виданнях рукописи власних статей, які, на жаль, не були опубліковані: «Новые памятники бронзового века Повисунья» (1971), «Курганы Повисунья», «Памятники полей погребений черняховского типа в бассейне р. Висунь», «Археологическая разведка берегов р. Висунь» (А. В. Кобусов, В. И. Никитин, А. А. Сикорский, 1971). Частина матеріалів вийшла друком у співавторстві з професійними археологами [1; 5, с. 98–108].

Понад двадцять років свого короткого життя присвятив Анатолій Олексійович поєднанню важкої праці вчителя з вивченням археологічних пам'яток Повисуння. Окрім того, він брав активну участь у житті села, школи, району. Був лектором, пропагандистом захисту історичної

спадщини. Організував хор учителів Сергіївської школи, готував з учнями номери художньої самодіяльності, виступав з концертами в селі та районі. Газета «Народна трибуна» Березнегуватського району Миколаївської області неодноразово друкувала його статті з історії рідного краю, гуморески, поезії. А ще малював картини, писав вірші. Його вчительська та дослідницька праця відзначена численними нагородами: подяками, грамотами, був відмінником народної освіти УРСР.

Помер 23 липня 1983 р. на 45-му році життя. Пам'ять про вчителя-ентузіаста зберігають учні, односельці, колеги. У 2002–2004 рр. в Березнегуватському районі проводився конкурс краєзнавчих досліджень на приз імені Сікорського Анатолія Олексійовича [4]. У районному краєзнавчому музеї є вітрина, присвячена життю та дослідженням археолога і краєзнавця. Матеріали, зібрані з поселень Повисуння, передано до музеїв: Миколаївського обласного краєзнавчого,

Березнегуватського краєзнавчого та села Володимирівка Казанківського району.

Біографія Анатолія Олексійовича коротка та наповнена змістом. Переглядаючи архівні матеріали про життя дослідника в переддень його 80-річчя, розумієш цілісність і «універсальність» талантів, що так щедро реалізувалися в одній людині: педагог, археолог, художник, музикант, письменник. Вражає завзяття та цілеспрямованість дослідника. Незважаючи на побутові проблеми та завантаженість шкільними обов'язками, краєзнавець практично цілий рік, навіть у січні (зими на Миколаївщині теплі, безсніжні), проводив археологічні обстеження басейну річки Висунь.

Творча спадщина Анатолія Олексійовича Сікорського (рукописи статей, археологічні щоденники, каталоги археологічних знахідок, подорожні записки Україною, Прибалтикою; поезії, гуморески, спогади, краєзнавчі замітки) чекає на свого дослідника.

Список літератури

1. Гребенников В. Б. Поселения, грунтовые могильники и клады эпохи бронзы на территории Николаевской области : археологическая карта / В. Б. Гребенников, К. В. Горбенко. – Николаев : Изд-во ННУ им. В. А. Сухомлинского, 2010. – 168 с.
2. Никитин В. И. Отчет. Археологическая разведка в Николаевской области. Отчет Николаевской группы Одесского археологического общества об археологической разведке вдоль берегов реки Висунь Баштанского района Николаевской области за 1964, 1965, 1966 год / В. И. Никитин. – С. 31.
3. Нікітін В. І. Спомини / В. І. Нікітін // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Вип. 3. – Одеса : Вид. дім «Паллада», 2009. – С. 353–366.
4. Положення про районний конкурс на приз імені Сікорського А. О. // Народна трибуна : Березнегуватська районна газета від 13.03.2002.
5. Сикорский А. А. Памятники Повисунья / А. А. Сикорский, В. И. Никитин, В. Ф. Елисеєв, В. И. Клошинцев // Сабатиновская и срубная культуры: проблемы взаимосвязей Востока и Запада в эпоху поздней бронзы : тезисы докладов I полевого семинара 10–18 сентября 1990 г. – Киев–Николаев–Южноукраинск, 1997. – С. 98–108.
6. Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею (каталог); КВ-20145, А-5289.
7. Шапошникова О. Г. Отчет о работе Ингульской экспедиции в 1974 г. / Шапошникова О. Г. [и др.] // НА ИА НАНУ, 1974/12, ф. э. № 6957–6958.

T. Borysova, A. Borysov, D. Borysov

ANATOLIY SIKORSKYI: A RESEARCHER OF ARCHAEOLOGICAL SITES IN THE VYSUN RIVER REGION

The article is dedicated to Anatoliy Sikorskyi, a historian, a teacher, an enthusiast, who made a major contribution to archaeological investigation of Kherson and Mykolayiv regions and, in particular, the Vysun river basin.

The Vysun river region had been little studied in archaeology till the 1960s. Anatoliy Sikorskyi not only discovered sites, but he also provided a detailed description of their location; collected a large number of pottery fragments and various flint, stone, and bronze tools; pottery, bones, and jewellery. Based on works published by prominent archaeologists, the researcher did cultural attribution and possible dating of discovered sites in the valleys of Inhulets and Vysun. He led an archaeological survey on the territory of Kazankiv, Berezhneuvate, and Snihurivsk districts of Mykolayiv region around the villages of Maryanivka, Lahodivka, Rohozyne, Volodymyrivka, Serhiivka, Fedorivka, Vitrove, Kaluha, Berezhneuvate, Vysunsk, Pryshyb, Lubomyrivka, and in the Vysun valley.

Anatoliy Sikorskyi was actively co-working with archaeologists from Mykolaiv regional museum. The expedition, which was organized by Mykolayiv branch of Odessa Archaeological Society and the Mykolayiv regional museum, investigated archaeological sites in the Vysun valley (along the route Volodymyrivka–Serhiivka–Vitrove–Kaluha) in August of 1964. The team consisted of six researchers, and A. Sikorskyi was also involved. Archaeological materials which were discovered from 1960 to 1983, are stored in regional museums in Volodymyrivka, Berezhneuvate, and Mykolayiv.

A. Sikorskyi found 164 archaeological sites, including 64 settlements, 48 of which were dated to Bronze Age. Based on these materials, Anatoliy Sikorskyi identified a group of settlements which are dated to Catacomb culture and Babyne culture of Bronze Age. There was Northern Black Sea metalworking centre in the Late Bronze Age, due to finds of casting matrices and bronze tools.

Anatoliy Sikorskyi devoted considerable attention to fixing and recording of the mounds in the Vysun valley. He registered 137 mounds which were located on the river watershed at the high indigenous banks.

Keywords: Anatoliy Sikorskyi, the Vysun river region, settlement, archaeological sites, Bronze Age.

Матеріал надійшов 13.10.2016

УДК 903:572.9(477)“653”

Залізник Л. Л.

ОВРУЦЬКА ОКОЛИЧНА ШЛЯХТА ТА ПРОБЛЕМА ПОЧАТКУ УКРАЇНОГЕНЕЗИ

У статті досліджено питання безперервності етнокультурного розвитку корінного населення Овруччини з X–XIII ст. Генетичний зв'язок автохтонів Овруцького кряжу з руським населенням регіону княжих часів є переконливим аргументом на користь ранньосередньовічної версії походження українського народу.

Ключові слова: етнологія, археологія, Овруцький кряж, Київська Русь, походження українського народу, тяглість етнокультурного розвитку.

Навесні 2016 р. археолого-етнологічна експедиція Інституту археології НАНУ та Науково-дослідного інституту українознавства МОН обстежувала палеолітичні пам'ятки Овруцького кряжу, що на півночі Житомирщини. Під час роботи експедиції автор цих рядків ознайомився з добутими Східноволинською експедицією НАНУ на чолі з А. П. Томашевським переконливими фактами тяглості етнокультурного розвитку корінного населення краю з часів Київської Русі до сьогодні, що проливає світло на початкові етапи україногенези.

Тяглість етнокультурного розвитку як критерій визначення віку етносу

Визначення часу народження етносів – одне з важливих завдань етнології, коректному вирішенню якого заважає нерозробленість методологічних принципів цієї процедури.

Сучасна етнологія розглядає народи (етноси) як своєрідні етнокультурні організми, що народжуються і протягом свого життя проходять кілька послідовних фаз історичного розвитку – дитинство, юність, зрілість, старіють, дряхліють і рано чи пізно дезінтегруються. Хоч би якими патріотами України, Росії, Польщі чи Англії ми були, слід пам'ятати, що народи, як і люди, смертні. Це добре відомо археологам. Де ті кіммерійці, скіфи, сармати, готи, гуни, авари, хозари, печеніги, половці? Лише степові кургани нагадують про їхнє існування.

Життєвий шлях етносу – це безперервна трансформація його етновизначальних ознак (мови, етнокультури, ментальності), що неминуче закінчується дезінтеграцією народу, його розчиненням і асиміляцією молодшими етносами. Вік етносу визначається за безперервністю (тяглістю) його етнокультурного розвитку на